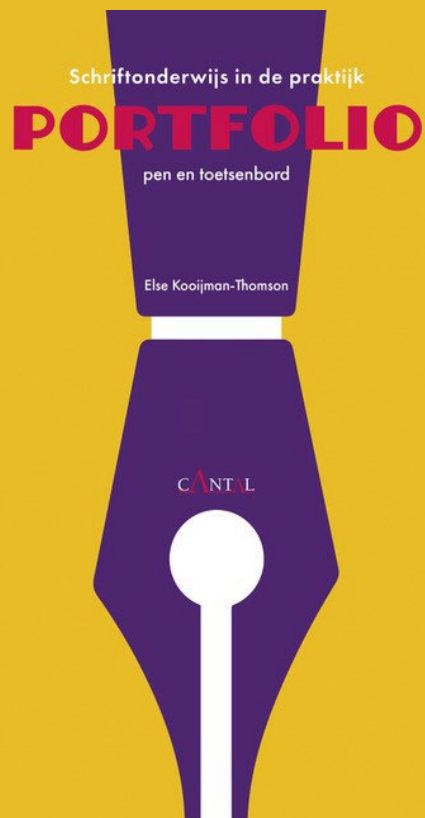

PAK JE PEN
en toetsenbord

PORTFOLIO
pen en toetsenbord

*Blijvend
in ontwikkeling*

Het Schriftbulletin nr.7

Het Schriftbulletin

Nummer 7

Van harte bieden wij – auteur en uitgever – u nummer 7 van *Het Schriftbulletin* aan.
Als gebruiker van *Pak je pen en toetsenbord* en/of *Portfolio, pen en toetsenbord* ontvangt u
Het Schriftbulletin in het voor- en najaar. Het bulletin wordt eveneens gepubliceerd op
www.pakjepen.nl/Schriftbulletin.

Het Schriftbulletin is uitdrukkelijk bedoeld om contact met u te onderhouden. Wij willen u
graag informeren over ontwikkelingen die relevant zijn voor uw vak. Wij vragen u regelmatig -
ook in dit bulletin - naar feedback, ervaringen, wensen, suggesties en meningen. Niet alleen
m.b.t. *Pak je pen* en *Portfolio* maar zeker ook m.b.t. uw vak.

Wat komt er in dit *Schriftbulletin* aan bod

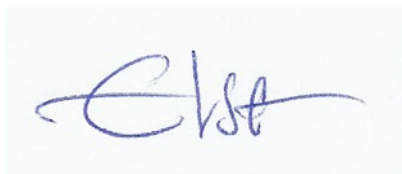
1. Wat speelt er?
 - Conferentie Gouda (10 april 2026)
2. In gesprek
 - Notitie vakspecifieke didactiek schriftonderwijs
 - Verzoek tot feedback op deze notitie.
3. Overige informatie, waaronder de jaarlijkse boekenlijstgegevens, eventueel met
toelichting.

1

Gezien de ontwikkelingen in het onderwijs en dus van het vak maken u - ook hier al - graag
attent op de conferentie Schrijfonderwijs van **16 april 2027**. Locatie: Driestar Hogeschool te
Gouda. Meer informatie volgt t.z.t. op [https:// https://www.schrijfonderwijspovo.nl/](https://www.schrijfonderwijspovo.nl/)

Reserveer die datum!

Met vriendelijke groeten,

Else Kooijman-Thomson, auteur

Sjeff Bergervoet, uitgever

Uitgeverij Cantal
Felix Timmermanslaan 40
5242 EJ Rosmalen
T: 073 5236280
E: info@cantal.nl
W: www.cantal.nl

Wat speelt er?

Nationale Conferentie Schrijfonderwijs 2026

Leren om te Schrijven – Schrijven om te Leren

Sjef Bergervoet, een impressie

Vrijdag 10 april 2026 vond op de pabo De Driestar in Gouda de zesde Nationale Schriftconferentie plaats met als motto 'Leren om te schrijven – Schrijven om te leren'.

De ontwikkelingen van de laatste jaren maken duidelijk dat schriftonderwijs zich een structurele positie binnen het leergebied Nederlands heeft verworven. Immers, in de recent vastgestelde kerndoelen (SLO, 2025) is schriftonderwijs – hand- én typschrift – expliciet benoemd en beschreven, met name in kerndoel 3A en 3C. De kerndoelen gelden m.i.v. het nieuwe schooljaar 2026-2027.

Een goed ontwikkeld schrift ondersteunt niet alleen de taal, maar ook het leren zelf. Dat wordt o.a. helder beschreven in 'Schriftonderwijs, een visie op het vak' (Kooijman, 2025) middels de 4 functies van schrift: de communicatieve (drie niveaus van leesbaarheid), de intern reflectieve, de conceptualiserende en de expressieve / esthetische functie.

Die relatie tussen taal en schrift vormde de leidraad voor de diverse presentaties en workshops van de dag. In de zoektocht naar die relatie lukt dat soms goed en soms minder goed. Zo werkt dat nu eenmaal in een zich nog ontwikkelend veld.

2

Het ochtendgedeelte werd grotendeels gevuld door drie presentaties:

1. Van kerndoelen en kennisbasis tot in de klas

Ilse van de Palen en Linda Vaessen-Moonen, beiden verbonden aan Hs. de Kempel en lid van de expertgroep Nederlands, bespraken de relevantie van schrift voor het onderwijs.

Onder andere kerndoel 3 speelt daarin een prominente rol:

Kerndoel 3

De leerling produceert teksten

- A Doelgericht spreken en schrijven
- B Creatief taal gebruiken
- C Schrijven om te leren

Teksten produceren blijkt en blijft echter een complex proces:

Het schrijfproces (De Lint, 2023)

Aan de hand van voorbeelden uit de praktijk lieten Ilse en Linda ons zien hoe schrift daarin een rol kan spelen. De Powerpoint van hun presentatie vind je op:

<https://www.schrijfonderspovo.nl/presentaties-2026/>

2. Leren door lezen en schrijven te combineren

Dr. Jacqueline Evers-Vermeul, Universiteit Utrecht.

In de lezing van Jacqueline Evers stond 'Geletterdheid' centraal. Geletterdheid ziet zij als 'de vaardigheid om gedrukte en geschreven informatie te gebruiken om:

- te functioneren in de maatschappij,
- persoonlijke doelen te bereiken,
- persoonlijke kennis en kunde te ontwikkelen.

Zij benoemde diverse vormen van geletterdheid w.o. wiskundige, financiële, visuele en wetenschappelijke en hield een pleidooi voor kritische geletterdheid, zeker gezien de toenemende invloed van sociale media.

Helaas is van haar presentatie geen samenvatting of Power point beschikbaar, maar voor de geïnteresseerde(n) zijn publicaties van haar hand zeker op internet te vinden.

3. Schrijven om te leren

Dr. Lieke Holdinga, Rijks Universiteit Groningen

Helaas moet ik hier – bij gebrek aan een eigen verslag - de tekst over de presentatie opnemen die op de website is gepubliceerd.

In de themasessie onderzoeken we hoe schrijvend leren werkt. We kijken naar de keuze en vormgeving van schrijftaken, naar mogelijkheden om leerlingen tijdens het schrijven te ondersteunen, en naar manieren om teksten in de klas efficiënt en effectief te bespreken. Ook staan we stil bij de relatie tussen schrijven-om-te-leren en leren-om-te-schrijven: wat vraagt elke benadering van leerlingen en van docenten?

Ook de presentatie van Lieke Holdinga vind je op

<https://www.schrijfonderspovo.nl/presentaties-2026/>

Een prettig gesprek

In de middagpauze vond een eerste verkennend gesprek tussen een aantal deskundigen uit diverse vakgebieden, o.a. Nederlands en schriftonderwijs. De centrale vraagstelling was:

Welke samenhang bestaat er tussen Nederlands en Leesbaarheidsniveau 3 (LB3)?

Een open en betrokken gesprek dat inmiddels heeft geleid tot nog twee gesprekken. Hopelijk kunnen wij u daar t.z.t. in een van de komende bulletins verslag van doen.

Schrijfmarkt.

In de lunchpauze hadden deelnemers de gelegenheid – onder het genot van een goed verzorgde lunch – om de 'Schrijfmarkt' te bezoeken waar diverse uitgevers en andere leveranciers hun producten tentoon stelden.

Middagprogramma / afsluiting

Voor het middagprogramma konden deelnemers kiezen voor deelname aan diverse kennissessies en workshops. De dag werd afgesloten met een informele met een hapje en een drankje. En uiteindelijk...:de 'goodie bag' met heerlijke Goudse stroopwafels!

Wat speelt er?

Conferentie Schrijfonderwijs PO VO 2027

Sjef Bergervoet

Net als de afgelopen jaren organiseert [Conceptthink.nl](https://www.conceptthink.nl) – in de persoon van Michel Reimus – in het vroege voorjaar van 2027 opnieuw de Nationale Schrijfconferentie.

De conferentie biedt de deelnemer een rijk scala aan kennissessies, lezingen en workshops en – natuurlijk – contacten.

Datum: **16 april 2027**

Locatie: Hs. Driestar te Gouda

T.z.t. vindt u meer informatie op: <https://www.schrijfonderwijspovo.nl/>

Reserveer die datum!

In gesprek

Het RW-model

Else Kooijman

Het herijken van de kennisbasis pabo is een complex proces. Een redactiegroep van ‘10voordeleraar’ bereidt de opdracht voor en licht die toe aan alle vakdocenten die door de verschillende pabo’s zijn aangewezen. Die docenten proberen grip te krijgen op de opdracht en stellen een eerste concept op. De redactiegroep leest de eerste concepten, komt op nieuwe, betere ideeën en stelt haar oorspronkelijke opdracht bij. Dat gebeurt meerdere keren. Het is een proces van voortschrijdend inzicht, maar het geeft de betrokken vakdocenten weleens het gevoel in een flipperkast te zitten. Toen de huidige herijking in mei 2026 zijn voltooiing naderde – verwacht werd dat er hooguit nog wat punten en komma’s aangepast moesten worden – ging het roer toch nog éénmaal om. Een van de vragen luidde:

Welke leergebiedspecifieke didactieken en principes van schriftonderwijs kunnen een plek krijgen in de kennisbasis?

Dat is een grote vraag. De neerlandici werken bijvoorbeeld met het 5-fasen model om het schrijfproces gestructureerd aan te bieden, met een oriëntatiefase, een opdrachtfase, een schrijffase, een revisiefase en een publicatiefase. Voordeel is dat leerlingen meer grip krijgen op hun schrijfproces.

6

De vraag was: heeft schriftonderwijs ook vakspecifieke didactieken en principes en zijn die ook uitgewerkt in een model?

Door met Ilse van der Palen over deze vraag te sparren, kwamen wij er samen achter dat we wel degelijk een vakspecifieke didactiek hebben, maar dat we die nooit expliciet hebben gemaakt in een model.

Omdat er haast geboden was – de naam van het model kon opgenomen worden in de kennisbasis of die plek bleef domweg leeg bij schriftonderwijs – ben ik daarmee direct aan de slag gegaan.

Doel:

- Een deel van de vakspecifieke didactiek, die staande praktijk is in hedendaagse methoden en didactiekboeken, beschrijven en samenvatten in een model.
- Het zou een model moeten worden op meta niveau, zoals het model van de schrifthandeling: herkenbaar voor ieder en aansluitend bij de kerndoelen 3A, 3B en 3C.
- Door opname in de kennisbasis pabo 2026, krijgt de vakspecifieke didactiek van schriftonderwijs een plek in het leergebied Nederlands en kunnen auteurs van methoden en didactiekboeken dit model gebruiken.

Ik schets hieronder de gedachtegang en inhoud van het RW-model.
Daarna vraag ik jullie feedback om het model inhoudelijk bij te stellen.
En ook vragen Ikse en ik ons af: zijn er voor andere vakspecifieke didactieken en principes ook modellen denkbaar?

Vakspecifieke didactiek

Karakter van het vak

Schrift heeft een conventioneel karakter. De vormelementen van ons schriftsysteem zijn in de loop van eeuwen bedacht, uitgetoetst en aangepast. Concreet zijn dat:

- de schrijfrichting;
- de kenmerkende vorm van de schrifttekens;
- de uitvinding van het woord in ons Westerse schrift;
- het ontstaan van kleine letters uit de kapitalen;
- het ontstaan van lopend informeel schrift uit het formele schrift.

Regels

Het conventionele karakter van het vak brengt tal van regels met zich mee. Er zijn regels ten aanzien van de schriftvorm en ten aanzien van het schriftproces.

- Vorm:
 - Schrifttekens hebben een bepaalde vorm, bijvoorbeeld:
de kleine letter a in lopend (cursief) schrift, is gesloten.
 - Regelmaat wordt bepaald door vaststaande criteria, bijvoorbeeld:
de neerhalen van alle tekens staan rechtop of even schuin.
 - Orde in de tekst, bijvoorbeeld:
de titel is het zwaarste visuele element van de tekst.
- Proces:
 - Het traject van de tekens;
van de kleine letter d schrijf je eerst 'links de bocht', daarna de stok.
 - De houding, bijvoorbeeld:
beide ellebogen liggen bij de tafelrand.
 - De pengreep, bijvoorbeeld:
het schriftinstrument wordt gehanteerd met een dynamische driepuntsgreep.

Bevragen en experimenteren

Binnen schriftonderwijs verkennen we die regels om te leren hoe de regels werken.

Je kunt dat vatten in een model: het RW-model (regelwerking model)

De conventionele regels dienen als uitgangspunt.

Principieel wordt elke regel bevraagd: is dat zo? Wat gebeurt er als ik mij niet aan deze regel houd?

Die vraag wordt aangescherpt tot een concreet experiment.

Ter verduidelijking drie voorbeelden.

	Vorm van tekens	Regelmaat van het schrift	Schriftproces
De regel	Je hoort de a-vorm gesloten te schrijven.	Je hoort letterrompen even hoog te schrijven.	Je hoort je stoel goed aan te schuiven.
Bevragen	Is dat zo? Wat gebeurt als ik de a-vorm niet sluit?	Is dat zo? Wat gebeurt als de romphoogte varieert?	Is dat zo? Wat gebeurt als ik de stoel niet aanschuif?
Experiment	Ik schrijf een serie a's, met telkens een iets wijdere opening.	Ik schrijf een woord dat enkel uit rompletters bestaat en varieer de romphoogte.	Ik schrijf een rij woorden en schuif de stoel per woord iets naar achter.

Vaardigheid

Tijdens de uitvoeringsfase leren leerlingen de regel kennen. Dat vergroot hun vaardigheid en ze leren de regel toe te passen. Dat heeft twee effecten.

Belang

Het eerste effect is dat leerlingen leren hoe het hoort. Ze maken zich het conventionele kader eigen. Leerlingen worden zich bewust van het belang van de regel. Het gaat enerzijds om het belang voor de leesbaarheid op teken- en schriftniveau als ze experimenteren met de schriftvorm (kerndoel 3A).

De a uit het voorbeeld lijkt met een kleine opening op de lettercombinatie ci, met een grotere opening op de dubbele c –cc– of de letter u. Dat schaadt de leesbaarheid. Een variërende romphoogte is onduidelijk en minder vlot leesbaar. Bovendien vallen woorden met een afwijkend formaat niet meer op en dat verkleint de mogelijkheden om orde in de tekst aan te brengen.

Anderzijds worden leerlingen zich bewust van het belang van de regels voor een goede houding en pengreep als ze experimenteren met het schriftproces. Een geautomatiseerd schriftproces is immers een voorwaarde om schrift te kunnen gebruiken als middel bij het leren (kerndoel 3C).

Is de stoel niet aangeschoven en staat die te ver van de tafel, dan zit je minder stabiel en kun je minder goed zien wat je schrijft.

Gericht experimenteren met de regels laat leerlingen nadenken over het schrift, terwijl ze schrijven. Dat vergroot hun kennis en vaardigheid.

Repertoire

Het tweede effect is de ontdekking van meer mogelijkheden: kan het anders? Leerlingen leren tijdens de uitvoering andere manieren kennen, die bruikbaar zijn in wisselende contexten, want vaak zijn er goede redenen om af te wijken van de regel. Leerlingen bouwen een repertoire op aan mogelijkheden waaruit ze bewust kunnen kiezen.

Met een dergelijk repertoire kunnen ze hun communicatie doelgericht maken (kerndoel 3A-tekstniveau).

In schrift met een regelmatig formaat en regelmatige romphoogte vallen een groter geschreven titel en kopjes bijvoorbeeld op.

Daarnaast kunnen leerlingen die vormeffecten ook gebruiken in creatieve uitingen, om de betekenis van de tekst te visualiseren (kerndoel 3B).

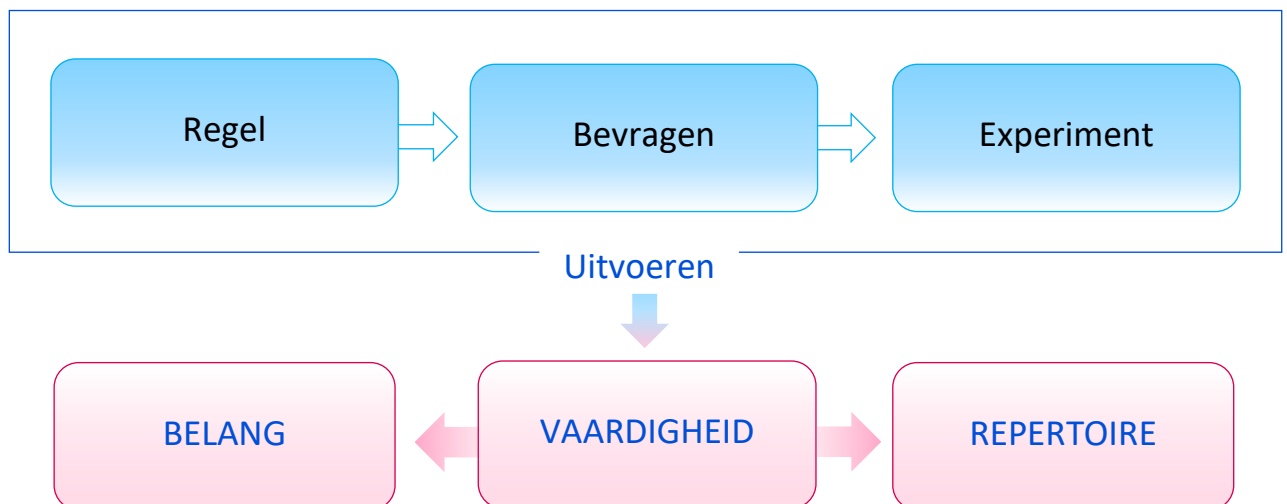
Dit kan door bijvoorbeeld één letter in een alleenstaand woord uit te laten springen, te vergroten, een andere hellingshoek te geven, of om te draaien. En terugkomend op het voorbeeld van de a: minieme openingen in alle a-vormen kunnen esthetisch zijn, mits het schrift voldoende strak is.

Ook voor het schriftproces is een repertoire van belang (kerndoel 3C). Leerlingen schrijven immers niet altijd aan een passende tafel en op een passende stoel.

Op het meubilair in een collegezaal kunnen ze bijvoorbeeld – als ze hun stoel niet kunnen aanschuiven – in balans op de punt van hun stoel gaan zitten en/of hun schriftligging aanpassen omdat ze daar tijdens het experimenteren ervaring mee hebben opgedaan.

Door gericht te experimenteren met de regels ontwikkelen leerlingen schriftdurf en bouwen ze een repertoire aan bruikbare mogelijkheden op ten behoeve van doelgericht schrijven (kerndoel 3A), creatief taal gebruiken (kerndoel 3B) en schrijven om te leren (kerndoel 3C).

Schematisch ziet dit er zo uit:

Model regelwerking schriftonderwijs (RW model)

Het RW model volgt uit de huidige praktijk

Het RW-model komt niet zomaar uit de lucht vallen. De volgende opsomming is niet compleet maar geeft wel een beeld.

SBO en Ambulante begeleiding

In het speciaal basisonderwijs (mytyl), is experimenteren met de schrifthouding, de pengreep en het materiaal in samenspraak met ergo- en fysiotherapeuten in ieder geval vanaf de jaren '80 praktijk. Ambulante begeleiders (mytyl) die leerkrachten en leerlingen in het po begeleiden, werken eveneens vanuit dit principe.

Kalligrafen

Kalligrafen experimenteren in ieder geval vanaf de jaren '80-'90 met vorm (zie de vaktijdschriften van o.a. Scriptores, Letters & Letters, Letterpalet, de Ganzenvaar en zie ook kalligrafie literatuur).

Schriftopleidingen

Dit vakdidactisch principe wordt al jaren gebruikt in de schriftopleiding (1999-2011 in de SPT – Schrijven met pen en toets / heden in de H&S – Handschriftonderwijs en Schrifieducatie).

Symposium 2004

In 2004 deelde ik experimenteren met alle aspecten van schrift (vorm, proces, materiaal) met collega's en het veld in het symposium: Schrift als experiment, met workshops en een schrijfmarkt.

Hedendaagse methodes en literatuur

Deze manier van werken maakt deel uit van de didactiek van onder meer de methodes *Klinkers* en *Pennenstreken*, voorheen ook in de methodes *Schrift* en *Zwart op wit*, en van verschillende didactiekboeken.

Pabo's

Een flink aantal collega's op verschillende pabo's werkt met dit didactisch principe, vanaf 1999.

In gesprek, graag feedback

Jullie feedback is onontbeerlijk om het model te vervolmaken.

Of jouw lessen zich nu richten op de linker lus van het model (het belang van de regel en hoe het hoort) of op de rechter lus van het model (opbouw van een repertoire) of op beide... het model is er om jou te dienen. De belangrijkste vraag is dus: kun je ermee uit de voeten?

Onderstaande vragen hoef je niet allemaal schools te beantwoorden, maar ze helpen misschien bij het formuleren van feedback.

- Heb ik het model voldoende duidelijk uitgelegd?
- Zijn de voorbeelden duidelijk?
- Kun jij dit model gebruiken?
 - Vat dit model de genoemde didactiek duidelijk samen?
 - Kan dit model helpen om dit vakdidactische principe uit te leggen?

- In de cellen staan algemene termen die elke methode kan aanpassen.
Kloppen de woorden in de cellen?
 - Regel – Bevragen – Experiment
 - Uitvoeren
 - Vaardigheid – Belang
 - Vaardigheid – Repertoire
- Kloppen de pijlen?
- Zijn er andere vakspecifieke didactieken of principes die een model verdienen?
 - Welke is/zijn dat?

Stuur je feedback a.j.b. naar info@cantal.nl.

Vermeld a.j.b. je naam en de instelling waaraan je verbonden bent.

Aanschafinformatie**Boekenlijstgegevens m.i.v. 1 juli 2026***

- *Pak je pen en toetsenbord*
Auteur: Else Kooijman
ISBN: 978 94 90681 333
Huidige prijs: € 32,00
Prijs per 1-8-2026: € 33,00
Pak je pen en toetsenbord is een full colour, gebonden boek.
- *Portfolio, pen en toetsenbord*
Auteur: Else Kooijman
ISBN: 978 94 90681 401
Huidige prijs: € 32,00
Prijs per 1-8-2026: € 33,00
Portfolio, pen en toetsenbord is losbladig met een 4-gats boring.
Het boek is full colour en wordt geseald verzonden.
- Website www.pak-je-pen.nl
De website is een wezenlijk en integraal onderdeel van de methodieken. Een licentiecode in het boek *Pak je pen en toetsenbord* en/of *Portfolio, pen en toetsenbord* geeft toegang tot het deel van de website dat behoort bij de betreffende titel.
- Internettoepassing www.vormentekst.nl
Licentiehouders van *Pak je pen en toetsenbord* en/of *Portfolio, pen en toetsenbord* hebben gratis toegang tot de internettoepassing Vorm en Tekst, kortweg VÉT. VÉT is een gids voor de opmaak en lay-out van tekst en beeld. In *Pak je pen* en in *Portfolio* zijn opdrachten met VÉT opgenomen.

Voor nadere inhoudelijke informatie: www.cantal.nl.

*De vorige versies van *Pak je pen* (ISBN eindigend op 050) en *Portfolio* (ISBN eindigend op 012) zijn niet meer leverbaar.

*Blijvend
in ontwikkeling*

Het Schriftbulletin nr.7